

Білик І. І., Артюшенко З. В.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЖИТТЄВІ КОЛІЗІЇ МАКСИМА НЕТРЕБИ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ (за романом Івана Білика "Яр")

У статті розглядаються особливості життєвих колізій Максима Нетреби – головного героя історичного роману "Яр" Івана Білика, – узагальненого образу українців середини ХХ століття; обґрунтовується доречність подання фактів історичної реальності того періоду і введення художнього вимислу в текст роману.

Ключові слова: історичний роман, Іван Білик, Максим Нетреба, вигадка, історична реальність, Друга світова війна.

В статье рассматриваются особенности жизненных коллизий Максима Нетребы – главного героя исторического романа "Яр" Ивана Билика, – обобщенного образа украинцев середины ХХ века; обосновывается уместность представления фактов исторической реальности того периода и введения художественного вымысла в текст романа.

Ключевые слова: исторический роман, Иван Билик, Максим Нетреба, вымысел, историческая реальность, Вторая мировая война.

The article studies the peculiarities of Maxim Netreba's life collisions – the main character of the historical novel "Ravine" by Ivan Bilyk – the generalised character of Ukrainians of the middle of the twentieth century; relevance of the historical reality facts presentation and introduction of the artistic fiction in the novel text is given reasons for.

Key words: historical novel, Ivan Bilyk, Maxim Netreba, historical reality, World War Two.

Історія є важливим засобом впливу на свідомість народних мас. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. в Україні характеризується модифікованим розвитком жанру історичного роману. Особлива увага приділяється або достовірності реальних історичних подій, їх зв'язок із сучасними аспектами життя, або реалістичності альтернативних подій та вимислу. Деякі дослідники вважають, що постмодерністичному історичному роману не вистачає традиційних ознак історичності, але ми розуміємо, що доречним буде говорити про літературні модифікації жанру, які охоплюють різні критерії розвитку історичних романів у сучасній українській літературі. Актуальність теми дослідження зумовлена часовими змінами у тлумаченні історичних подій, у новому осмисленні життєвих колізій та сучасному становленні української особистості.

Методологічною основою статті стали дослідження С. Андрусів, М. Ільницького, А. Гуляка, О. Ковальової, С. Павличко, Д. Затонського, Т. Гундорової та ін., присвячені проблемам вивчення жанру історичного роману та колізіям українського модернізму. Зразками українського історичного роману різних часів були: "Чорна рада" П. Куліша, "Сагайдачний", "Корнієнко" А. Чайковського, "Упирі" Ю. Опільського, "Людолови" Зінаїди Тулуб, "Гомоніла Україна" П. Панча, "Євпраксія", "Диво" П. Загребельного, "Святослав", "Володимир" С.Скляренка, "Мазепа: Трилогія" Богдана Лепкого, "Предтеча", "Під вічним небом", "На полі смиренному" В. Шевчука, "Мальви", "Орда" Р. Іваничука, "Тнів Перуна", "Золоті стремена" Раїси Іванченко, "Яса" Ю. Мушкетика, "Симон Петлюра" Василя Фольварочного, "Меч Арея" Івана Білика та ін. Завданням нашої розвідки є аналіз роману Івана Білика "Яр", особливості творення типів образу головного героя твору – Максима Нетреби, типівості його образу для сучасного українця.

Іван Білик – український письменник, який жив історією. Письменницький спадок І. Білика налічує більше 10 романів. Його творче розмаїття в роботі вельми широке: журналістська діяльність, перекладацька (переклад з болгарської мови), редакторська (до останніх днів життя був у редколегії українського журналу іноземної літератури "Всесвіт", працював у "Літературній Україні" та ін. виданнях). У 1991 році письменник став лауреатом Державної премії імені Т. Г. Шевченка за історичний роман "Золотий Ра", в 1993 – Всеукраїнської літературної премії за найкращий роман року (за роман "Не дратуйте грифонів"), у 1994 був відзначений премією імені М. Старицького, а в 2012 році отримав нагороду "Золотий письменник України".

У своїх історичних творах письменник подає власний, переосмислений, погляд на історію, прагнучи піднести на достойний шабель пошани українських героїв, показавши їх силу, міць, мудрість та осяйність Божою благодаттю. За свої категоричні тексти, "за неправильне трактування історії" у 70-х роках ХХ ст. автор був переслідуваний, отримав заборону на друк, і його відомий роман "Меч Арея" був вилучений з продажу.

Варто відзначити, що ще до написання "Меча Арея", Іван Білик працював над іншим текстом – романом "Яр". Але коли видавець прочитав рукопис, то порадив Івану Івановичу заховати роман і якнайдовше тримати його в таємниці від суспільства – "до кращих часів". Роман не друкувався тридцять років: Лише у 2008 році "Яр" був уперше опублікований невеликим накладом, а наприкінці 2011 р. видавництво "Український письменник" передрукувало його, зробивши доступним для читачів. Роман "Яр" був першим написаним і останнім надрукованим романом Івана Білика.

Життєві колізії письменника близькі до зображуваних у романі. Сучасний аналіз творчості романіста дає змогу побачити глибину характеру автора і головного героя його роману. Суб'єктивність зображення персонажів є невід'ємною художньою рисою творчості письменника. Максим Нетреба виступає для нас узагальненим образом мислячих українців, з краплями "біликівського" характеру. Бажанням письменника було видати ще один твір – біографічний. Але через хворобу очей, робота зупинилася на 8 сторінці. Тому текст, який максимально зближує нас з автором – це роман "Яр".

Назва роману пов'язана з місцевістю, де народився Іван Білик – біля його рідного містечка був глибокий яр і жителі боялися туди ходити, щоб яр не “забрав” їх до себе. Водночас ця місцевість неймовірно зачаровувала. У романі Білик описує: “...Коли сонце скотилося до вечірнього пругу, ліс, як і розраховував Максим, увірвався, і під ногами вищирився проваллями яр. Від одного вигляду його хлопцеві стало і радісно й моторошно. Звідси вже здійснювалася на своїх чорних крилах ніч, дедалі щільніше запинаячи й дерева, і чагарі глоду, і вологі рови, підносячись вище й вище, під самі кручі. Цієї прірви між лісом і пагорбами широкого степу мешканці містечка боялись навіть удень...” Яр домінував своєю похмурою владою над цілою округою, він був неподільним володарем усього довкола” [1, с. 38]. Яр був притулком печенігам, половцям, пізніше кримчакам, під час громадянської війни – бандитам; у роки колективізації тут було підвищено багато активістів-комнезамівців, пізніше – тих, хто “вкрав” у влади торбину квасолі під час штучно створеного голоду... Яр наповнював страхом людей. Але одночасно він був захистником: ховаючись там від переслідувань, чимало людей залишилися в живих. На честь яру рідне містечко Максима Нетреби було названо Яром. І сюди герой прагнув повернутися, чого б це йому не вартувало.

Максим Нетреба – не просто герой, який прожив важке життя. Головна складова його образу – боротьба за незалежність. Максим не бачив роботи тієї “сили”, яка нібито захищає людину, не бачив позитивних проявів “правильної” ідеології. Він був нікому не потрібен і сам нікому не довіряв. Світ Максима Нетреби нагадує світ тих людей, які сьогодні зневірилися у житті і не бачать для себе світлого майбутнього. Його життя сповнене колізій: який шлях обрати, в якому напрямку йти; колізії між відповідальністю за свій спосіб життя, між обов'язком перед сім'єю та обов'язком перед країною; колізії між особистісними інтересами й інтересами суспільства, в якому він знаходиться; внутрішні протиріччя в самому собі; спроба розібратися, яка влада для нього є втіленням справедливості й щирості, а яка є підступною. Колізії Максима Нетреби реальні – вони співзвучні кожній людині, яка відчула, що означає боротися за незалежність.

Поняття “колізії” в теоретичний обіг увів Г. Гегель. Він називає колізією “таку зміну гармонійного стану, яка в свою чергу має бути зміненою” [2, с. 213], стверджуючи, що “колізія ще не є дією, а містить в собі лише початки і передумови дії” [2, с. 213]. Коли існує дисгармонічна ситуація, необхідний поштовх до її вирішення – колізія, яка повинна повернути гармонію і врівноваженість. Гегель виділяє три основні види колізій: фізичні (хвороби, епідемії), природні (засновані на природних засадах характеру людини і його відносинах із суспільством) та духовні (ті, які порушують моральні закони і норми) [2, с. 214]. Якраз духовні колізії залежні від людини – їх виникнення пов'язане із зіткненнями зацікавлень, цілей та ідеологій.

Досліджуючи історію життя Максима Нетреби, актуальним буде розмова про поняття “колізія життів”. Дана проблема виникає, коли порятунок життя одного можливо тільки за рахунок життя іншої (інших). Виникає ситуація, коли необхідно зробити моральний вибір – врятувати себе чи загинути, врятувавши інших. Максим Нетреба стикається з цією проблемою протягом усього життєвого шляху. На початку роману ми читаємо: “...Під тим горбиком лишився лежати він, Максим Архипович Нетреба, а тут, у діброві над яром, якщо вірити документам, що донедавна належали іншому, тепер сидів Яким Єлисейович Литовченко” [1, с. 16]. Максим певний час жив під ім'ям свого друга, за чужим паспортом. Він не міг відчувати себе вільною людиною і жити спокійно. Згідно з історичними джерелами, описуваний у романі період характеризувався особливою жорстокістю до “неблагонадійних” людей – за найменший натяк на “національно небезпечну” ситуацію, будь-кого могли заарештувати й відправити на заслання. Так сталося і з Нетребою – його засудили “за шпionaж, терор і антисоветскую агітацію...” [1, с. 251] та відправили на Колиму. Знушання над людьми також були історично достовірними. В концтабір доїхало людей всього “близько трьохсот, хоча з Магадана вирушило добрих п'ять тисяч. Начальникові етапної колони нагоріло за те, що перестарався й виморив у дорозі стількох в'язнів, які, перш ніж умерти, мусили попрацювати для швидшого торжества світлого майбутнього” [1, с. 318] – такі погляди на людське життя були “нормальними” і не викликали у цих “охоронців порядку” ніяких гірких почуттів. Але якраз жорстокість з боку наглядачів об'єднувала між собою людей різних національностей, професій і релігій. Так життя звело Максима Нетребу, Якова Литовченка та Кастуся Матусевича. Іван Білик увів у текст роману елементи художнього вимислу, щоб показати силу дружби, взаємодопомоги й любові до людей. Ці люди, які вижили, втікли з Верхньо-колимського концтабору, представили собою узагальнений образ репресованих українців. Якіма Литовченко, наприклад, відправили на заслання за “диверсії і підриви устоїв колгоспного ладу. В одному колгоспі виздихала худоба – з голоду, – а пришили мені, бо я був районним агрономом” [1, с. 367] – розповідав Яким друзям, перебуваючи в бараках для “доходяг”. Кастусь Матусевич був науковцем, написав дисертацію, готувався до захисту. Але якось вирішив написати дві статті про дослідження Н. Віннера в галузі кібернетики – і це послужило причиною заслання “без права листування”. З'ясувалося, що звинувачення “пришили” за кількома статтями, “серед них навіть шахрайство й пропаганда ворожої ідеології та буржуазної псевдонауки” [1, с. 368].

Ці шляхетні й виховані люди, справжні поціновувачі життя, пожертвували усім, щоб хтось із них залишився в живих. Втікли з “табору смерті”, з одним фальшивим паспортом на ім'я Якіма Литовченко, купленим за великий алмаз у продажного охоронця, троє друзів вибралися на волю. Переживши чимало поневірянь, вони намагалися вижити борячись. В історії Івана Білика йшла боротьба за життя Максима Нетреби. Хоча Нетреба думав, що він нікому не потрібен, Яким Литовченко і Кастусь Матусевич пожертвували життям заради його життя. Ципльончок, який переслідував втікачів-каторжників (один з табірних охоронців), не зміг зламати чесну людську волю. Філософське питання “колізії життів” стало для Якіма, Кастуся й Максима реальністю. Віра і жертвовність двох друзів врятувала життя третьому.

Історичні факти свідчать про велику чисельність української інтелігенції, яка загинула за поширення національної ідеї, при спробі культурного просвітництва. Ці люди своєю смертю кинули виклик системі, надих-

нувши "максимів нетреб", які залишилися в живих, не зупинятися на половині шляху, а йти до світлої мети, роблячи все можливе для проголошення життєствердних ідей. І хоча на шляху до свободи часто з'являються різного роду "ципльоночки", потрібно не здаватися без боротьби.

Таким чином, доречним буде зауважити, що творчий вимисел у романі "Яр" виконує роль своєрідної художньої канви для реалістичного твору. Визначити чіткі межі функціонування історичної реальності й вимислу в романі, особливості створення характерів персонажів у залежності від їх життєвого статусу і становища в суспільстві, не завжди просто. Проте, характери героїв мають реальних прототипів і покликані показати історичну правду про події, які були "під нерозголошенням". Іван Білик у романі "Яр" по-філософському розкрив життєву суть людей-"нетреб", які часто самотні на своєму життєвому шляху і живуть з відчуттям постійної внутрішньої боротьби. Сучасне осмислення образу Максима Нетреби показує його як людину часу в позачасовому просторі. "Нетреби" живуть серед нас. Часто ми їх не помічаємо, відповідно не можемо допомогти їм вижити в складних життєвих обставинах. Через це наша філософія життя формується без соціальноважливих аспектів, віддалено від розв'язання справжніх життєвих колізій. Зважаючи на це й національне питання не має свого вирішення. Тому роман "Яр" Івана Білика справді виконує своєрідну роль духовного натхненника, а вимисел і реальність у його межах тісно перелітаються з художнім історизмом. І саме це надає творові оригінальності й справжності.

Література:

1. Білик І. Яр : [роман]. – К. : "Український письменник", 2011. – 731 с.
2. Гегель Г. Эстетика: В 4-х тт. – М., 1968-1973. – Т. I. – 330 с.